

Nicolae Isar

***Din istoria gândirii social-politice
românești (Sec. XVII-XIX). Studii***

Prof. univ. dr. Nicolae Isar

***Din istoria gândirii social-politice
românești (Sec. XVII-XIX). Studii***

EDITURA UNIVERSITARĂ
București, 2013

Colecția: ISTORIE ȘI ȘTIINȚE POLITICE

Redactor: Gheorghe Iovan

Tehnoredactor: Constanța Titu

Coperta: Angelica Mălăescu

Editură recunoscută de Consiliul Național al Cercetării Științifice (C.N.C.S.) și inclusă de Consiliul Național de Atestare a Titlurilor, Diplomelor și Certificatelor Universitare (C.N.A.T.D.C.U.) în categoria editurilor de prestigiu recunoscut.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
ISAR, NICOLAE

Din istoria gândirii social-politice românești :
(sec. XVII-XIX) : studii / Nicolae Isar. - București :
Editura Universitară, 2013
ISBN 978-606-591-844-3

94(498)“16/18” : 327.32

DOI: (Digital Object Identifier): 10.5682/9786065918443

© Toate drepturile asupra acestei lucrări sunt rezervate, nicio parte din această lucrare nu poate fi copiată fără acordul Editurii Universitare

Copyright © 2013

Editura Universitară

Director: Vasile Muscalu

B-dul. N. Bălcescu nr. 27-33, Sector 1, București

Tel.: 021 – 315.32.47 / 319.67.27

www.editurauniversitara.ro

e-mail: redactia@editurauniversitara.ro

Distribuție: tel.: 021-315.32.47 / 319.67.27 / 0744 EDITOR / 07217 CARTE
comenzi@editurauniversitara.ro
O.P. 15, C.P. 35, București
www.editurauniversitara.ro

PREFAȚĂ

Problematica gândirii social-politice românești, ca latură esențială a istoriei culturii, în preocupările noastre științifice de-a lungul timpului, a ocupat un loc important, studiile și articolele publicate în diferite periodice, cu deosebire în „Revista de filosofie”, oferindu-ne astăzi posibilitatea constituirii acestui volum.

Volumul de față se deschide cu un studiu privind ipostaza de gânditor social-politic a mitropolitului Dosoftei, publicat în „Revista de filosofie” cu aproape patru decenii în urmă, când se împlineau 350 de ani de la moartea înaltului ierarh

Să precizăm aici că și alte materiale din acest volum, datând de la începuturile activității noastre științifice, au o apreciazabilă vechime, în unele cazuri chiar mai mare: din 1965, despre concepțiile profesorului de filosofie de la „Sf. Sava”, Eufrosin Poteca, din 1968, despre ideile mitropolitului cărturar Veniamin Costachi ș.a.

Referindu-ne la aceste studii, apărute cu mult timp în urmă, într-o vreme când cenzura era la ordinea zilei, ni s-a părut interesant să subliniem că ele au putut să vadă lumina tiparului, iar astăzi când le adunăm într-un volum, cel puțin nouă, ni se pare că ele, în general, își păstrează valoarea și nu sunt motive de a le contesta. Ar fi aici o dovadă că nu tot ceea ce s-a publicat în perioada comunismului trebuie negat; mai ales când ne referim la cultura românească din secolele XVIII-XIX o asemenea încercare nu se justifică.

Altfel, cum ușor se poate observa, succesiunea materialelor care compun structura volumului nu are la bază ordinea vechimii acestora, de la datele apariției lor în diferite publicații sau, unele, în volumele noastre anterioare, ci are în vedere o sistematizare tematică.

Câteva din materialele din acest volum au la bază extrase din cărțile elaborate de noi în ultimul deceniu, iar acum, completate, constituindu-se, după opinia noastră, în micro-sinteze, cu valoare de studii. Ele abordează aspecte importante ale gândirii social-politice și istoriei naționale, precum: problematica formării națiunii române, periodizarea iluminismului românesc, probleme de ideologie social-politică în istoriografia română, circulația valorilor occidentale în Principatele Române.

Așa cum am menționat mai sus, o bună parte dintre studiile sau articolele intrând în structura acestui volum, au fost publicate de noi în „Revista de filosofie”, publicația Institutului de Filosofie al Academiei Române. Chiar primul nostru articol, cu caracter științific, din anul 1965, reprodus în volumul de față, a apărut în această revistă; o asemenea publicație, după opinia noastră, mai ales din anii 1965-1970, în ciuda dogmatismului vremii, avea o anumită deschidere tematică, încurajatoare pentru tinerii cercetători. Așa se explică faptul că în paginile ei, începând cu anul 1965, au putut să apară studii nu numai despre ieromonahul-profesor Eufrosin Poteca, ci și despre ideile unor înalți ierarhi ai Bisericii Ortodoxe Române, precum mitropolitul Dosoftei sau mitropolitul Veniamin Costachi, materiale reproduse, de asemenea, în volumul de față.

Pe linia receptării spiritului european al timpului se înscrie studiul reeditat în acest volum despre legăturile cultivatului boier moldovean N. Rosetti-Roznovanu cu cărturarii și oamenii de școală de seamă din Occident în epoca de la 1821 și contactul său cu ideologia „Luminilor”, relevând, mai ales, adeziunea acestuia la mișcarea pentru răspândirea învățământului primar în lumea celor de jos.

Urmând succesiunea indicată în structura volumului, între altele, am reeditat aici două materiale mai vechi, la care ne-am referit mai sus, publicate în „Revista de filosofie”: despre „trăsături iluministe” în gândirea mitropolitului Veniamin Costachi și despre concepția iluministă a lui Eufrosin Poteca. Sunt materiale pe care ulterior le-am dezvoltat în studii mai ample și pe care le reproducem aici ca unele care ne amintesc de faza de

început a activității noastre științifice, dar și, cum am observat mai sus, ne amintesc de o anumită deschidere, la datele apariției lor, în regimul socio-cultural al timpului.¹

Alte materiale din volum privesc discuția referitoare la un iluminist necunoscut din epoca de la 1821, identificat de noi, în cele din urmă, cu Stolnicul Voicu Periețeanu. Reedităm aici, mai întâi, studiul de comentarii, cu demonstrația identificării definitive a acestui personaj, publicat de noi într-un volum apărut cu mai mulți ani în urmă în Editura „Paideia”². Apoi, ca anexă la acest studiu, reedităm textul din „Revista de filosofie”³, care reproduce scrisorile Stolnicului de la Iași, adresate lui Eufrosin Poteca, la București.

În aceeași serie vizând problematica circulației ideilor în răstimpul următor revoluției din 1821, un amplu studiu din volum privește personalitatea lui Ionică Tăutu în ipostaza lui de gânditor social-politic, studiu apărut inițial, parțial, în lucrarea noastră dedicată ideologiei epocii Luminilor⁴, iar apoi, integral, în volumul apărut în Editura „Paideia”⁵.

Referindu-ne la aceste materiale din urmă, editate deja într-o carte, trebuie să menționăm că o nouă reeditare a lor ni s-a părut necesară într-un volum pus sub titlul de față, alături de alte studii, ele conferind substanță tematicii în discuție.

Partea finală a volumului cuprinde o serie de materiale care privesc epoca pașoptistă (de la 1829 la 1859).

¹ Ar fi de menționat că la data apariției sale articolul din „Revista de filosofie”, *Trăsături iluministe în gândirea și activitatea mitropolitului Veniamin Costachi*, în atmosfera de „deschidere” la care ne referim, drept semn al recunoașterii unui act de restituire a imaginii prelatului în istoria culturii naționale, era întâmpinat cu o prezentare favorabilă de revista Patriarhiei Române, „Biserica Ortodoxă Română”, an XXXVI, 1968, nr. 11-12, p. 1426-1427.

² Vezi, *Sub semnul „Luminilor”*. *Figuri din epoca de la 1821*, Editura „Paideia”, București, 2006, p. 148-168.

³ „Revista de filosofie”, 20 (1973), nr. 6, p. 679-685.

⁴ *Principatele Române în epoca Luminilor (1770-1830)*. *Cultura, spiritul critic, geneza ideii naționale*, ediția a II-a, Editura Universității din București, 2005, p. 155-166.

⁵ *Sub semnul „Luminilor”*, p. 194-228.

Un articol reprodus aici, apărut în „Revista de filosofie”, se referă la ipostaza de publicist și gânditor social-politic a învățatului profesor de retorică de la „Sf. Sava”, Simeon Marcovici, cu reflecțiile și opțiunile sale asupra formelor de organizare statală, aplicabile și Principatelor Române.

Semnificativ pentru imaginea epocii pașoptiste și aspirațiilor românești din această epocă este articolul cu caracter sintetic din volum care se referă la circulația ideii unității naționale în deceniile IV-VI ale secolului al XIX-lea, premergând înfăptuirii Unirii Principatelor.

Acest grupaj de materiale se încheie cu un studiu care se referă la gândirea social-politică a cititorilor Școlii române de Drept din București, Constantin Bosianu, George Costaforu, Vasile Boerescu, așa cum reiese ea dintr-o serie de periodice unioniste binecunoscute, din anii 1857-1859; este un studiu apărut în „Revista de istorie”, cu aproape trei decenii în urmă, ulterior comentat și în volumul nostru dedicat Școlii naționale de la „Sf. Sava”.⁶

Încheind această prezentare, referitor la studiile apărute în periodice, este bine să menționăm aici, atenționând pe cititori, că în succesiunea indicată de structura volumului, pe alocuri, unele repetări punctuale, altfel, puține, au fost inevitabile, ele fiind impuse de exigențele respectării principiului publicării integrale a textelor, așa cum arată ele în aceste periodice.

Strânse la un loc, pentru a le face mai accesibile oamenilor de specialitate, precum și altor cititori, interesați de această problemă, studiile editate de noi în acest volum sperăm să se constituie, poate, într-o contribuție, cât de cât, utilă, la cercetarea istoriei gândirii social-politice românești din secolele XVII-XIX, la cunoașterea, în general, a culturii românești din aceste secole.

Autorul

⁶ Vezi *Cultură națională și spirit european. De la Școala lui Gh. Lazăr la Universitatea din București (1818-1864)*, Editura Universității din București, 2004, p. 197-216.

I. GÂNDIREA SOCIAL-POLITICĂ A MITROPOLITULUI DOSOFTEI*

În istoriografia culturii românești, începând din prima jumătate a secolului al XIX-lea și până în zilele noastre, figura eruditului mitropolit moldovean din secolul al XVII-lea, de la a cărui naștere s-au împlinit 350 de ani [în 1974], a făcut obiectul a numeroase cercetări care au relevat valoarea literar-lingvistică a operelor sale, contribuția lui deosebit de importantă la dezvoltarea culturii românești, activitatea lui politică, însuflețită de dragostea pentru patrie și de idealul eliberării acesteia de sub dominația străină.

Controversate pe alocuri, datele privind viața, activitatea, opera și ideile lui Dosoftei (1624-1693), continuă să suscite un viu interes în rândurile specialiștilor, de fiecare dată noile cercetări contribuind, într-o măsură mai mică sau mai mare, la aprofundarea și, implicit, la redimensionarea personalității sale în conștiința contemporană.

Descoperirea de către Al. Elian¹ a traducerii parțiale în limba română făcută de Dosoftei după tragedia în versuri *Erofilii*, aparținând scriitorului cretan George Chortatzis, scrisă către anul 1600, în limba greacă populară și tipărită prima dată la Veneția în 1637, – operă care constituie, la rândul ei, o prelucrare după piesa italianului Gian Batista Giraldi-Cinthio, intitulată *L'Orbecche*, – a

* „Revista de filosofie”, XXI (1974), nr. 9, p. 1088-1092.

¹ Vezi Al. Elian, *Dosoftei, poet laic*, în „Contemporanul” nr. 21, din 26 mai 1967, p.3.

permis cercetătorilor, în anii din urmă, dezvoltarea comentariilor privind orizontul cultural al mitropolitului moldovean, inclusiv în direcția literaturii laice, și receptivitatea sa la ideile umaniste ale epocii. La rândul ei, demonstrația făcută recent în chip erudit de N. A. Ursu², — anume că acele cunoscute versuri privind originea latină a românilor, precum și poezia cu valențe sociale intitulată *Apostrof*, publicate la sfârșitul Psaltirii în versuri, tipărită în Polonia, la Uniev, în 1673³, nu aparțin lui Miron Costin, așa cum menționează Dosoftei în textul lucrării și cum au crezut numeroși cercetători, ci lui Dosoftei însuși —, este menită să întoarcă, în bună parte, asupra mitropolitului moldovean ideile prețioase care se degajă din aceste texte.

Desigur, gândirea social-politică a lui Dosoftei este strâns legată de ansamblul operei și activității sale. Ea se poate degaja din contextul unor fapte și activități pozitive — de ordin politic sau cultural, — dar și direct, din analiza riguroasă a scrierilor sale.

*

Un prim aspect, dintre cele mai importante, al gândirii social-politice a lui Dosoftei îl constituie *concepția sa privind originea latină a românilor, unitatea lor de neam și de limbă și necesitatea stringentă a promovării limbii române*.

Merită să fie relevată la Dosoftei, în primul rând, ideea originii latine și a unității poporului român, exprimată în cunoscutele versuri de la sfârșitul Psaltirii, din 1673, atribuite până acum în întregime, în mod greșit, lui Miron Costin⁴:

² N. A. Ursu, *Versuri ale lui Dosoftei atribuite lui Miron Costin*, în „Limba română”, an XXII, 1974, nr. 2, p. 137-152.

³ Vezi, Dosoftei, *Psaltirea în versuri*, ed. I. Bianu, București, 1887, p. 515-516.

⁴ Cf. N. A. Ursu, *op. cit.*, p. 42, unde se precizează că versurile privind descendența latină, precum și poezia *Apostrof*, „sunt de fapt opera lui Dosoftei, în sensul că cele despre originea latină a românilor sunt traduse de el după un

„Neamul Țării Moldovei de unde dă rază?
 Din țara Italiei, tot omul să crează
 Fliah⁵ întâi, apoi Traian au adus pre – acice
 Pre strămoșii acestor țări de neam cu ferice.
 Răsădit-au țărilor hotarele toate
 Pre siamne ce stau în veaci a să vede poate.
 El, cu vița acestui neam Țara Rumânească
 Împlinit-au, Ardealul tot și Moldovenească”⁶.

Ideea originii latine din aceste mult discutate versuri o întâlnim, schițată mai sumar, și în versuri aparținând în mod cert în exclusivitate lui Dosoftei, ca cele din *Poemul cronologic al domnilor Moldovei*:

„Descălecat-au țara domnul Dragoș Vodă...
 Când au adus într-însă rumâniasca limbă
 De bun niam și ferită dela calea strâmbă
 Să trage de pre sânge rudă-mpărătească”⁷.

Concepția privind originea latină și unitatea neamului românesc este completată în mod fericit de Dosoftei de ideea – de largă circulație în cărțile sale – privind caracterul unitar al limbii române și necesitatea promovării ei în societatea românească.

original probabil polonez al lui Miron Costin, iar cele intitulate *Apostrof* sunt total opera mitropolitului poet”.

⁵ Generalul roman Flaccus. Asupra interpretării acestor versuri, cu rezerva formulată mai sus privind paternitatea lor, vezi P. P. Panaitescu, studiu introductiv la *Opere* de Miron Costin, București, 1958, p. 31; de asemenea, Adolf Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, București, Edit. Academiei Române, 1972, p. 189 (pe bună dreptate se subliniază aici, în interpretarea versurilor, că „afirmarea romanității se întregeste prin aceea a unității neamului”).

⁶ Cităm versurile în ediția lui N. A. Ursu, *op. cit.*, p. 137. Vezi de asemenea, aceste versuri la D. Simonescu, *Cronici și povestiri românești versificate (sec. XVII—XVIII)*, București, Edit. Academiei Române, 1967, p. 33.

⁷ Cf. D. Simonescu, *Cronici și povestiri*, p. 50.

Ideea însăși a unității neamului e dezvoltată de Dosoftei în comentariile sale privind „limba rumânească”.

Cărțile mitropolitului moldovean, în majoritate traduceri din limbile greacă și slavonă, în concepția sa, sunt destinate nu numai moldovenilor, ci tuturor românilor așezați în provincii separate. În al său „cuvânt” la *Dumnezăiască Liturghie*, tipărită în 1679, el se adresează „către toată seminția rumânească”⁸, tuturor „ce să află-ntr-această limbă pravoslavnici”⁹. Cartea este concepută de el ca un „dar limbii rumânești”, în general. Din grecește, notează el, ea este „scoasă pre limba rumâniască”, cu rostul de a face „să-nțăliagă toți, carii nu-n țaleg sârbiaste sau ellianiaște”¹⁰. O altă traducere a sa, *Molitvănic de-nțales*, tipărită la Iași, în 1681, de asemenea este scrisă „pre limba rumânească”¹¹, cuvântul „rumânească” înlocuind aici, ca și în celelalte lucrări ale lui Dosoftei, cuvântul „moldovenească”. A traduce o carte însemnează a o face accesibilă neamului românesc, a o scoate „pre înțales rumânesc”¹², cum scrie Dosoftei în precuvântarea sa la *Psaltirea slavo-română*, tipărită la Iași, în 1680. Pentru alcătuirea celor patru volume din *Viața svinților*, tipărite la Iași, în anii 1682-1686, Dosoftei folosise întreaga sa „știință a limbii rumânești”, urmărind, de asemenea, ca să „înțăleagă toți”, traducând din limbile slavonă și greacă „pre limba rumânească cu lungă nevoință”¹³.

⁸ Cf. I. Bianu și N. Hodoș, *Bibliografia românească veche*, t. I, București, 1903, p. 223.

⁹ *Ibidem*, p. 224.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*, p. 227.

¹² *Ibidem*, p. 228.

¹³ *Ibidem*, p. 244-245. Asupra conceptului de „neam românesc” și a filiației cuvintelor roman-rumân, vezi studiul lui Eugen Stănescu, *Premisele medievale ale conștiinței naționale românești. Mărturiile interne. Rumân-românesc în textele românești din veacurile XV-XVII*, în „Studii”, t. 17, 1964, mai ales p. 974-975; de asemenea, Al. Mareș, *Rumân „roman” în vechile texte românești*, în „Studii și cercetări lingvistice”, XXII, 1972, nr. 1, p. 63-67. Pentru cadrul

Merită subliniat faptul că răspândirea lucrărilor lui Dosoftei în toate țările române¹⁴ și rolul pe care l-au avut ele în dezvoltarea conștiinței naționale a românilor, începând încă din epoca vieții cărțurarului, au corespuns întru totul însuși concepției lui Dosoftei, la care ne referim, semnificației pe care a dat-o el însuși lucrărilor sale.

Ideea necesității folosirii limbii naționale, ca factor indispensabil în viața și dezvoltarea poporului român, își află în opera lui Dosoftei un larg ecou. Există la el, s-ar putea spune, o adevărată teorie a necesității folosirii limbii române, într-o epocă în care, cum constată el însuși, limba slavonă, „acia puțină sârbie ce o învâța de-nțalegia, încă s-au părăsit în țară”¹⁵. Folosirea limbii române însemnează pentru el „a spune de-nțales oamenilor”¹⁶. Limba străină, necunoscută, nu se poate adresa minții oamenilor; ea este pentru „închisul înțalesului”, este inutilă. Cuvântul, citit sau scris, nu poate ajunge la suflet, dacă nu este și înțeles. De aceea luptă mitropolitul Dosoftei pentru introducerea limbii naționale în biserică: „Ce în besearică mai voia mi-i cinci cuvinte cu mintia mea să grăesc, ca și pre alții să învâț, decât dziace mii de cuvinte într-altă limbă”¹⁷. De aceea, celor care cunosc limbi străine – dintre români – el le incumbă datoria de a „spune și de-nțales”, adică de a traduce în limba română. El însuși

general al problemei, vezi Șerban Papacostea, *Les Roumains et la conscience de leur romanité au moyen âge*, în „Revue roumaine d'histoire”, t. IV, 1965, nr. 1, p. 15-24.

¹⁴ Asupra acestui aspect, foarte important, în afara lucrărilor citate în text, mai sus sau mai jos, vezi Const. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. III, p. a II-a, București, 1964, p. 865-867; R. Todoran, *O copie ardeleană a Psaltirii în versuri a mitropolitului Dosoftei*, în „Buletinul Universității Babeș-Bolyai”, Cluj, I, 1956, nr. 1-2; G. Tepelea, *Mineile dela Râmnic*, în vol. „Studii de istorie și limbă literară”, București, Edit. Minerva, 1970, mai ales p. 79-85.

¹⁵ Cf. precuvântare la *Psaltirea slavo-română*, Iași, 1680, în „Bibliografia veche românească”, t. I, p. 226.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*, p. 228.

traducând și prelucrând din limbi străine, alcătuiind cărți, crede, cum arată în precuvântarea la *Psaltirea în versuri*, din 1673, „să poată trage hiria omului” spre cititul cărților¹⁸, spre luminarea minții. Abundă în general în precuvântările lui Dosoftei la lucrările sale¹⁹ – și aceasta nu întâmplător – termenul „înțăles”, similar pentru el cu cel de limbă română²⁰. De aici și titlul dat unor lucrări religioase: *Psaltire de-nțăles*, *Molitvenic de-nțăles*.

Fără îndoială că pledoaria lui Dosoftei pentru cultivarea limbii naționale, pentru a se bucura de „roadele minții” și acela care „iaste în locul prostacului ce nu înțăleage limba cărții”²¹, constituie un element care, între altele, vădește, cum vom vedea mai jos, înclinația și predispoziția lui sufletească pentru înțelegerea situației claselor de jos ale societății românești din epoca sa.

*

Un al doilea aspect important al gândirii social-politice a lui Dosoftei are la bază *ideea independenței politice*, corelată cu dragostea lui de patrie și libertate în general. Ideea eliberării de sub dominația otomană o aflăm la Dosoftei nu numai în activitatea lui politică, ci și în cuprinsul lucrărilor sale, în primul rând în opera sa capitală, *Psaltirea în versuri*, din 1673.

Fără a intra în amănuntele discuției privind raporturile dintre *Psaltirea* lui Dosoftei și opera de aceeași factură a poetului polon Kochanovski, care i-a servit ca model, ne mărginim doar să subliniem că toate studiile exegeților, începând cu cele de la

¹⁸ Dosoftei, *Psaltirea în versuri*, ed. I. Bianu, p. 5.

¹⁹ În general despre sensul laic al prefețelor la lucrările lui Dosoftei, vezi Al. Duțu, *Diversificarea preocupărilor cărturărești la umaniștii români*, în „Limbă și literatură”, voi. XVI, București 1968, p. 16-17, precum și referințele din a sa *Sinteză și originalitate în cultura română (1650-1848)*, București, Edit. Enciclopedică română, 1972.

²⁰ Vezi, în acest sens, și N. Cartoian, *Istoria literaturii române vechi*, voi. II, București, 1942, p. 117.

²¹ „Bibliografia veche românească”, t. I, p. 227 (din precuvântare la *Psaltirea slavo-română*).

sfârșitul secolului XIX și până la cele din zilele noastre, au subliniat originalitatea operei lui Dosoftei, imprimarea unor nuanțe proprii ideilor din textul propriu-zis al *Psaltirii*, deturnarea chiar pe alocuri a sensului acestora în direcția sentimentelor și ideilor sale. Chiar dacă filiația Kochanovski-Dosoftei a fost definitiv și în mod savant demonstrată de L. Gáldi²², chiar dacă concluziile lui N. Iorga privind înstrăinarea aproape totală a lui Dosoftei față de textul primar al *Psaltirii*²³, așa cum s-a observat, pe bună dreptate, avea o anumită notă de exagerare²⁴, nu rămâne mai puțin adevărat că *Psaltirea* în versuri, din 1673, este departe de a se identifica fie cu opera lui Kochanovski, fie cu textul original al *Psaltirii*. Transpunând în versuri *Psaltirea*, Dosoftei a realizat nu numai o operă de excepțională valoare literară, ci și o operă de idei și sentimente, în care se încrustează adânc aspirațiile sociale și politice ale marelui cărturar.

Adept al proiectelor de luptă antiotomană, adversar al dominației străine – așa cum indică și activitatea lui politică, mai ales din anii 1673-1675, 1684-1686, precum și exilul său în Polonia în ultimii 7 ani ai vieții – Dosoftei va da curs acestor idei și sentimente în elaborarea cărților sale de limbă românească, imaginile de „inspirație poetică” – în cazul *Psaltirii* – redând stările de spirit ale omului politic.

²² Vezi, mai ales, în ordinea apariției, lucrările lui L. Gáldi: *Le psautier commenté du métropolitte Dosithée*, în „Byzantinoslavica”, X, 1949, nr. 2, p. 219-228; *Un grand disciple roumain de J. Kochanovski : le métropolitte Dosithée – Contribution à l'histoire de l'ancien vers roumain* –, Budapest, 1960, 21 p. (extras din „Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae”, t. VI, fasc. 1-2, 1960); *Introducere în istoria versului românesc*, București, Edit. Minerva, 1971, p. 80.

²³ N. Iorga, *Mitropolitul Dosoftei și lucrările lui*, în „Studii și documente cu privire la istoria Românilor”, vol. VII, București, 1904, p. GLXXVII-CG; de asemenea, *Istoria literaturii românești*, t. I, ed. II, București, 1925, p. 369-391.

²⁴ George Ivașcu, *Istoria literaturii române*, vol. I, București, Edit. Științifică, 1969, p. 201.

Așa se explică faptul ca psalmii lui Dosoftei, cum s-a observat de către numeroși cercetători, abundă în aluzii privitoare la dominația străină. Cuvintele „păgâni” și „pizmași”, des folosite de Dosoftei, vizează asupra străinii și implică nuanțe care nu se afla în textul original al Psaltirii. Versuri ca cele din psalmul 78:

„Că tu, Doamne, nu ne ești cu scrăbă.
 Și le vei da pizmașilor plată,
 Între ochii noștri-n zî curată,
 Pentru sângele sfânt ce vărsară
 A slugilor tale de prin țară.
 Suspinele celor din obiade,
 Nainte ta, Doamne, să vor criade.
 Cu mărirea sfinteliru-ți brațe
 Cruță fiii celor prinși în lațe,
 De i-au omorātu-i fără vină”²⁵.

Acestea, ca și multe, foarte multe altele, asupra cărora nu este cazul să insistăm aici, exprimă totodată și dorul de libertate, dragostea de patrie a cărturarului. Așa cum observa N. Iorga²⁶, pe bună dreptate, versuri ca:

„Ni-ai suit păgânii în ceafă,
 Cu rău ce ne fac și ne cer leafă”,

greu și-ar afla corespondența în „severitatea” psalmilor originali.

Aceeași atitudine adânc patriotică o întâlnim și în versurile închinat de cărturar trecutului glorios al Moldovei. Făcând cronologia domnilor Moldovei, începând cu Dragoș „descălecătorul”, el face elogiul celor care au știut să păstreze neatinsă puterea țării în vremuri grele și s-o apere de dușmani. Roman Mușat a fost, după el, un mare voievod pentru „c-au stăpânitu-și țara din plai până-n

²⁵ Cf. Dosoftei, *Psaltirea în versuri*, ed. I. Bianu, p. 268-269.

²⁶ N. Iorga, *Studii și documente*, voi. VII, p. CLXXXVII.

mare”²⁷. Ștefan cel Mare este domnitorul „ce-au bătut războaie... de i să nalță vestea și preste hotară”²⁸; Bogdan al IV-lea, fiul lui Ștefan, este slăvit pentru că „ș-au apărat țara cu bună ferice”, pe dușmani „lovindu-i din coaste”²⁹.

Nu lipsesc din versurile sale asupra trecutului Moldovei nici aluziile directe la lupta pentru independență. Pentru Dosoftei, bourul – legendarul bour al Moldovei – „sămnează putiare țărâi nesmintită”³⁰. Tulburată în liniștea păscutului, această „hiară vestită”, se mânie „di-ș calcă vrăjmașii și-i vantură-n coarne”³¹. Prin aceasta se configurează, de fapt, cum arată profesorul Al. Elian³², un adevărat „program politic” în lupta pentru independența Moldovei, și el merită să rețină atenția cercetătorilor.

Adept al luptei pentru independența politică a Moldovei, Dosoftei, este în același timp un adept al păcii între oameni și între popoare. Ideea de pace, elogiul păcii și al bunăstării datorate ei, le aflăm în versuri originale, cu caracter laic, ca acestea:

„Și pe vremi di paci, oamenii zburdează
Într-agonisită, că pot di-ș lucrează...”³³

Le găsim, de asemenea, în versuri ca, cele dinaintea, psalmului 132 al *Psaltirii*:

„Cine-și face zid de pace
Turnuri de frăție,
Duce viață fără greață
N-tr-a sa bogăție.
Că-i mai bună depreună

²⁷ Cf. D. Simonescu, *Cronici și povestiri*, p. 50.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*, p. 51.

³⁰ Dosoftei, *Psaltirea în versuri*, ed. I. Bianu, p. 2.

³¹ Al. Elian, *loc. cit.*, p. 3.

³² *Ibidem*.

³³ Al. Elian, *loc. cit.*, p. 3.

Viața cea frățească
Decât arma ce destramă
Oaste vitejească”³⁴.

Aderența sa la ideile umaniste este evidentă și în preocuparea pentru opera lui Chortatzis. Motivul poetic al labilității soartei omenеști³⁵, prezent în tragedia *Erofili* a lui Chortatzis, însoțit de amenințarea cu moartea adresată tiranilor, va fi plăcut mult lui Dosoftei, în exilul său în Polonia, potolindu-i dorul de țară și indignarea împotriva celor vinovați de nenorocirea sa, de nenumăratele suferințe și lipsuri pe care a trebuit să le îndure în ultimii ani ai vieții, așa cum reiese cu prisosință din scrisorile sale³⁶ din această perioadă.

*

Un al treilea aspect important al gândirii social-politice a cărturarului moldovean îl constituie, credem, *ideile sale asupra raporturilor dintre clasele sociale*: pe de o parte, critica, de un anumit fel, adresată de el clasei boierești – căreia el însuși, obiectiv, îi aparținea –, pe de altă parte, încercarea lui de înțelegere a situației claselor de jos ale societății, încercare strâns legată de sentimentul omenesc de ajutorare a celor vitregiți de soartă, atât de numeroși în epoca sa.

Cum antcipam mai sus, ideile din această categorie își află numeroase ecouri în opera fundamentală a lui Dosoftei, *Psaltirea în versuri*. Sunt numeroase referințele din psalmi, care, depășind sensul textului original, așa cum s-a încercat a se demonstra, fac din Dosoftei „un om sensibil față de realitatea socială din epoca

³⁴ *Psaltirea în versuri*, ed. I. Bianu, p. 453.

³⁵ Vezi comentariile lui Dan Simonescu, în „Manuscriptum”, an. III, 1972, nr. 3, p. 28-29.

³⁶ De însemnătate deosebită, aceste documente au fost publicate de Silviu Dragomir ca anexe la studiul *Contribuții privitoare la relațiile Bisericii românești cu Rusia în veacul XVII*, în „Analele Academiei Române”, S. II, Mem. Secț. Ist., t. 34, 1911-1912.

sa”³⁷; avem în vedere aici acele texte în care eruditul cărturar vizează lăcomia și moravurile deșarte ale celor bogați, nedreptățile lor asupra săracilor. Versuri de felul acestora:

„A ce lași strâmbii în voaie
De fac celor buni nevoaie
... Pre văduvă și săracul
Le-au tăiat viața și veacul”,

socotite de un autor³⁸, nu fără o nuanță de exagerare, ca strigăte de revoltă împotriva celor bogați, – și care nu-și află corespondență în textul original, – sunt numeroase în psalmii lui Dosoftei. Bogăției, pe care o detestă, el îi opune virtutea și înțelepciunea, înțelese însă în spirit religios, așa cum constatăm în versuri originale, ca cele alcătuind poezia *Apostroful*, publicată la sfârșitul *Psaltirii*:

„Cine-i bogat de-avere pre lume-n tot omul,
De nu v-avea-ntru sine lăcuind pre Domnul,
Acela de-avuție sațâu nu mai vede,
De i-ar da toată lumea, el tot nu să-n crede.
Și de cât mai mult strânge, mai mult să lărgeste,
Și tot deșert să vede-ntr-averea ce-i crește”³⁹

Asemenea idei întâlnim, într-o formă laicizată, și în traducerea parțială a lui Dosoftei după opera lui Chortatzis. Aderența traducătorului, pe care o presupunem, la ideile înaintate ale textului este justificată de ansamblul operei. În raport cu tot ceea ce știm despre Dosoftei, idei ca cele pe care le susține în prologul piesei personajul întruchipând Moartea, puteau tot atât de bine să fie ale lui Dosoftei însuși:

³⁷ V. Kernbach, *Un poet uitat: Dosoftei*, în „Limbă și literatură”, București, 1955, extras, p. 16.

³⁸ *Ibidem*, p. 17.

³⁹ Dosoftei, *Psaltirea în versuri*, ed. I. Bianu, p. 516, și N. A. Ursu, op. cit., p. 137- 138.

„Orbă-s, nemilostivă, surdă și fără gură,
 Că eu pre-mpărați, boieri și pre vlădicii,
 Bogații și puternicii, țărani și calicii,
 ... Cu steje-i tai în coasa mea și-i trag cu neagra
 moarte
 Și-n floarea tinereților, eu-dintr-a vieții soarte -
 Stricu-i și răsipescu-le nume, cinste și slavă”⁴⁰.

Oamenii, nobili sau țărani, sunt egali în fața morții, iar lumea este schimbătoare:

Undi-s a ellinilor împărății, chesarii,
 Și Rămului avguști, puternicii și tarii?
 ... Lui Alixandru Machidon unde i-i vitejia?
 Undi-i cinste chesarilor, putere și dărjie,
 Cu care ei au biruit de-au stăpânit pre lume,
 ... Toți sunt di coasa me tăeți,
 de mine-săn(t) stricate
 Cetăți, orașe, împărății și-n țarnă sunt uitate...”⁴¹.

Afirmând egalitatea tuturor oamenilor în fața morții și a nenorocirilor soartei, tragedia lui Chortatzis îi vizează, în cele din urmă, în mod prioritar, pe cei mari și puternici, pe tirani și bogați. Spectrul pedepsei cu moartea, care îi îngrozește, trebuie să-i îndemne spre bine, spre înlăturarea abuzurilor și nedreptăților:

„Și-acum cu toții v-așteptați cu inimă amară,
 Cu lacrimi să vă vârtejiți cătră a vo(a)stră țar(ă)
 Strămbătatea, precăt puteți, urăți fără de seamă!
 Părăsiți strămbătățile, nu asupriți săracii,
 Nu despoeți pre mișei, nu faciți, cum fac dracii!”⁴².

⁴⁰ Al. Elian, *loc. cit.*, p. 3.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² Dan Simionescu, Rodica Iovan, *Dosoștei, traducător din dramaturgia cretană*, în „Manuscriptum”, III, 1972, nr. 3, p. 36.